ASOS JOURNAL

The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 9, Sayı: 123, Aralık 2021, s. 381-394

ISSN: 2148-2489 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.53926>

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date
21.10.2021

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date
29.12.2021

Mabud SATTARLI

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler
sattarli.mabud@std.izu.edu.tr

Prof. Dr. Alim YILMAZ

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi
alim.yilmaz@medeniyet.edu.tr

381

SOVYET İDEOLOJİSİNİN BAKÜ KENTİ ÖRNEĞİNDE MEKÂNA YANSIMASI

Öz

De Tracy'nin kullandığı ideoloji kavramı, siyaset biliminde en çok tartışılan ve belirsiz kavramlardan biri haline gelmiştir. Sosyalist ideolojinin uzun bir geçmişi olmasına rağmen, ilk kez Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) kurulmasıyla pratiklik kazanmıştır. Marksizm-Leninizm, yeni kurulan devletin resmi ideolojisi olmuş ve etkisini hayatın her alanında göstermiştir. 1920'den 1990'a kadar Sovyetlerin egemenliğinde olan Azerbaycan'da egemen ideoloji siyasal ve sosyal hayatı derinden etkilemiştir. Marksist-Leninist ideolojinin en çok kendini belli ettiği yerler Sovyetler içerisinde yer alan ülkelerin başkentleri olmuştur. Bu makalede de Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de resmi ideolojinin farklı yapılar ve yerler üzerindeki etkisi tartışılmıştır. Sovyet ideolojisinin etkisiyle köklü bir değişim geçiren Bakü'de kamusal alanda bir sıra yeni yapılar ortaya çıkarken bazı yapılar ise kamusal hayattan çekilmiştir.

Anahtar kelimeler: Sovyet İdeolojisi, Marksizm-Leninizm, Sovyet Yapıtları, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti.

REFLECTION OF SOVIET IDEOLOGY ON THE EXAMPLE OF BAKU CITY

Abstract

The concept of ideology used by De Tracy has become one of the most discussed and ambiguous concepts in political science. Although socialist ideology has a long history, it first became practical with the establishment of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR). Marxism-Leninism became the official ideology of the newly established state and showed its effect in all areas of life. The dominant ideology in Azerbaijan, which was under the rule of the Soviets from 1920 to 1990, deeply affected the political and social life. The places where the Marxist-Leninist ideology was most evident were the capitals of the countries within the Soviet Union. In this article, the effect of official ideology on different structures and places in Baku, the capital of Azerbaijan, is discussed. In Baku, which has undergone a radical change under the influence of the Soviet ideology, a number of new structures have emerged in the public sphere, while some structures have withdrawn from public life.

Keywords: Soviet Ideology, Marxism-Leninism, Soviet Building, Azerbaijan Soviet Socialist Republic.

İDEOLOJİ KAVRAMI VE SOVYET İDEOLOJİSİ

İdeoloji kavramı, diğer kavramlar gibi farklı ahlaki, siyasi, dini, felsefi yaklaşımlardan dolayı, çeşitli tanımlamalara maruz kalmıştır. Yine bu yaklaşımların farklılığı kavramı çok sayıda eleştirilere hedef yapmıştır. İdeoloji hakkında farklı tanımlamalar olsa da, kavram hakkında çokça kullanılan ortak tanımlamalar da mevcuttur. Bu genel tanımlamalara göre ideoloji belli bir gruba, yahut bir sınıfa ait olan dünya görüşü olup, toplumun hayatında inançları, değerleri, fikirleri üreten maddi süreçleri ifade eder. Başka bir değerlendirmeye göre ideoloji, insanların kendi varoluş koşullarıyla kurmuş oldukları ilişkilerin imgesel olarak tasarlanmasıdır. Yani ideoloji belli bir grubun içinde bulunduğu durumu ve deneyimleri simgesel olarak yansıtan fikirler ve inançlardır. İdeoloji tinsel değil, maddi bir varoluşa sahiptir. Bazı düşünürlere göre ideoloji bir yanıltma aracı olup belli bir grup tarafından kullanılmaktadır. Yine ideoloji aracılığıyla toplum bazı kişileri kurtarıcı, tanrı seviyesine çıkarırken diğer insanları ise insan olarak görmemekte, böcek seviyesinde değerlendirmektedirler (Macit, 2015).

İdeolojinin yanılsama olduğunu ileri sürenler, Karl Marks 'ın *camera obscura* metaforuna dayanmaktadırlar. Bu metafora göre ideolojik düşünceler gerçekliği olduğu gibi değil, çarpıtarak sunmaktadır. Başka bir şekilde ifade edilirse, gerçeklerin ideolojilerde hakiki yansımasını değil, ters yüz edilmiş halini görmek mümkündür. İdeolojinin yanılsama olduğu fikrine karşı çıkanlar ise somut bir gerçeklik olduğu iddiasını ileri sürmektedirler. Çünkü ideoloji, insanların ihtiyaç duyduğu bir olgu olup pratik yaşamlarını üzerinde inşa edecekleri bilişsel içeriği olan maddi güçtür. İdeoloji kavramı hakkındaki düşüncelerin arasında çelişkilerin olması doğaldır ve insanların kendilerine benzer olanlara karşı yakınlık hissederken, farklı olanları dışlamasıyla açıklanabilir. İnsanlar bir sıra ihtiyaç, arzu, eğilimleri olan, saygı ve güven arayan, farklı kültürleri benimseyen, korku ve kaygı duyan, anlayan ve anlamlandırmak isteyen varlıklardır. İdeolojiler, yukarıda söylenen ve söylenmeyen sayısız özellikleri kendinde taşıyan

insanlar üzerinde toplumsal işlevler gerçekleştirmektedirler. İnsan bilinmezlik karşısında her zaman kaygı duymaktadır. Nitekim deolojinin işlevlerinden birisi insanları bu kaygılardan özgür kılmaktır. Gelecekle ilgili kaygıların zamanla korkuya dönüşmesi yerine, ideoloji müphem geleceği kavramlarla inşa eder. İdeolojinin ikinci işlevi içinde yaşadığımız dünyayı anlamlandırma özelliğidir. Toplumu harekete geçiren olgular Mekânîk olaylar gibi dışarıdan bakmakla anlaşılmıyor. Çünkü bu motivasyonun temelinde değerler ve anlamlar rol almaktadır. İçinde bulunduğumuz dünya hakkında yaptığımız yorumlar, kavramlar ve semboller bu anlamlandırma çabasının yansımasıdır ve ideoloji burada önemli yere sahiptir. İdeolojinin üçüncü işlevi ise değer taşıyıcısı olmasıdır. İnsanlar hangi kaynaklara bağlı olarak değer üretirlerse, bu değerler anlam dünyasını şekillendirmektedir. Aydınlanma dönemi sonrası her şeyi seküler akla dayandırarak hareket etmeye çalışan insanın bu çabası yeterli olmamıştır. Çünkü bu dönemden sonra insanın değer ile olan ilintisi kopmak yerine, mahiyet değiştirmiştir (Macit, 2015).

İdeoloji kavramı Fransız İhtilali sonrası De Tracy tarafından ortaya atılmıştır. De Tracy ideoloji kavramını, insanları doğru düşüncelere götürecek olan yeni bir bilim dalı olarak sunmaktaydı. ‘İdeologlar’ adlanan bir ekip ideolojiyi yeni bir bilim dalı olarak ele alsa da Napolyon’un iktidarının devam eden yıllarında eleştirilere hedef oldular. Özellikle, din karşıtı fikirlerinden dolayı onlara sağlanan devlet desteği kesildi ve ideoloji kavramı başlangıçta kazandığı ünü kaybetti (Kazancı, 2012).

Tracy, dini düşüncede kabul gören doğuştan gelen bilgi düşüncesine karşı çıkmaktaydı. Bu sebepten Katolik kilisesine karşı çıkmış, kendisinin bulduğunu iddia ettiği bilim dalının her kes tarafından kabul görmesini talep etmekteydi. Tracy’nin düşüncelerine göre rasyonel olarak açıklanamayan metafizik ve psikoloji terimleri bir yanılsama içermekteydi (Bulut, 2011). Düşünürü göre, insanın beyninin fizyolojik yapısı dikkate alınarak, ideolojiyi zoolojinin dalı olarak görmek mümkündür (Öztürk Aykaç, 2015).

İdeoloji kavramı Karl Marks’ın eserleriyle birlikte gündeme gelmiş ve siyaset biliminde önemli kavramlardan birine dönüşmüştür. Marks’a kadar bilincin sosyal yaşamı belirlediği tezi kabul görmektedir. Ancak Marks, bilincin sosyal yaşam tarafından belirlendiği tezini ileri sürmüştür. Marks kendi düşüncelerini bilimsel olarak nitelerken, geleneksel bakış açılarını ise ideoloji olarak görmektedir. Marks’a göre ideolojiler pozitif ve negatif olarak iki kısma ayrılır. Marks, yazmış olduğu ‘*Alman İdeolojisi*’ eserinde ideolojinin negatif versiyonunu değerlendirmiştir (Marx et al., 1975). Ancak zamanla Marksizm’in ideolojik tarafı görünürlük kazanınca onun da bir ideoloji olduğu Lenin tarafından kabul edildi. Marksizm’in kendisini ideoloji olarak görmemesi ve sürekli olarak ideolojiye karşı eleştirel tavır alması sonucunda kavram, daha çok Marksist çevreler tarafından tartışılmıştır (Sakli, 2019). George Lukacs, ideolojinin düşünceler vasıtasıyla maddeye, sosyal yaşama yöneldiğini söyleyerek Marks’a karşı çıkmış, aynı zamanda gerçekliğin oluşması için düşüncenin katılımının şart olduğunu ileri sürerek Marksist düşünceye katkıda bulunmuştur (Eagleton, 1996). Mannheim, ideolojiyi Marksizm’de olduğu gibi olumsuz anlamda kullanmıştır. İdeoloji kavramına karşılık ise ütopya kavramını yeğlemiştir. İdeoloji kavramıyla zamanı geçmiş, gerçeklikten uzak olan mitler, inançlar, kanaatler, normlar kastedilirken ütopya kavramıyla zamanından önce ortaya çıkan, gerçek dışı olsa da olumlu bir anlam kastedilmiştir (Sakli, 2019).

Gramsci, çalışmalarında ideoloji kavramı yerine hegemonya kavramını tercih etmiştir. Burjuva devleti, alt sınıf olan işçileri kendi amaçları doğrultusunda kullanırken güç ve rızadan

faaydalanmaktadır. Yani devlet bir taraftan gücünü kullanarak toplum üzerinde baskı kurarken, diğler taraftan da ikna etmeye çalışarak rıza elde etme çabasını göstermektedir. Hegemonya kavramı, bu bağlamda ordu, basın, aile, dini kurumlar, okullar ve diğler tüm aracı kurumları kapsamaktadır. Gramsci, ideolojinin temelinin maddi gerçeklerde olduğunu iddia etmiş ve Althusser'den farklı şekilde kavramın bilimsel tanımını yapmaya çalışmamıştır (Saklı, 2019).

Althusser, Gramsci'nin hegemonya kavramını daha da ileri götürmüş, devletin ideolojik aygıtlarını çalışmalarında incelemiştir. Althusser'e göre ideolojik, toplumsal ve siyasal alanlar toplumsal yapıları oluşturmaktadır ve onlar arasında çelişkilerin olması mümkün değildir. Devlet ideolojik aygıtları olan okullar, kitle iletişim araçları ve diğler vasıtalarla iktidarını her zaman güçlendirmekte ve toplumsal ilişkileri kendisi yeniden inşa etmektedir. Düşünür aynı zamanda, ideoloji ve bilimin arasını ayırmıştır. Bilim açık uçlu ve değişim geçiren bir yapıya sahipken ideoloji, döngüsel ve kapalıdır. Althusser'e göre ideolojiler ne bilimsel, ne de rasyoneldir. Althusser, çalışmalarında insanın varlığını devam ettirmesi için devamlı olarak kendisini yeniden yaratması gerektiğini vurgulamıştır. Hayata tutunması için insanın üretim faaliyetlerinde yer alması gerekmektedir. Buna göre ise toplumsal pratikler ekonomik alanın birer yansımasıdır. Üretici olan insanın ihtiyacı olan tüm nesneleri üretmesi mümkün değildir. Bu durumu aşmak için başka üreticilerle alışveriş, değiş tokuş yapmaya mecburdur. Değiş tokuş süreklilik gerektirdiği için, düzen ve kültürel yaratım ortaya çıkar. Kültürün oluşmasında ekonominin katkısı kaçınılmaz olsa da belli bir süreden sonra kültür bağımsız şekilde kitleleri yönlendirmektedir. Hatta ekonomi üzerinde de zamanla büyük etki kazanabilmektedir (Ocak, 2018).

Marksizmin çağdaş yorumcularından olan Habermas, iktidarla ideolojinin arasında sıkı bir bağ olduğuna işaret etmiş, ideolojinin toplumu yönlendirmek için iletişim biçimlerinin sistemli şekilde çarpıtılması olduğunu iddia etmiştir. Çarpıtılmış iletişim biçimi olan ideoloji, iktidara hizmet etmekte ve meşrulaştırma amacı taşımaktadır. Habermas'a göre, iktidar kendi ideolojisi doğrultusunda dilin iletişim yapısını kuşatmakta ve kendi çıkarları uğruna bozmaktadır (Saklı, 2019).

Sovyetlerin resmi ideolojisinin felsefi dayanağı Marks ve Engels gibi düşünürlerle dayansa da, Lenin ve Stalin tarafından önemli değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Sovyetlerde parti devlete tamamen hakimdi ve her konuda söz sahibiydi. Ürünlerin fiyatları da piyasa, arz ve talep dengesi sonucunda değil, merkezi planlamanın istekleri doğrultusunda oluşmaktaydı (Yiğenoğlu, 2018). Sovyet ideolojisi toplumda var olan tüm problemlerin sebebi olarak üretim vasıtalarının kontrolünün yanlış ellerde olmasını görüyordu. Üretim vasıtaları belirli kişilerin elinde toplandıkça bir taraf aşırı zenginlik elde ederken diğler taraf da sömürüye maruz kalmaktaydı. Bu ideolojiye göre, eğer sınıflar arasındaki farklar ortadan kaldırılırsa tüm problemler de çözümünü bulacaktır.

Bu bakış açısı, Marksizm'in en büyük yanlışlarından birisi olmuştur. Çünkü Marks'ın, Marksizm bayrağı altında toplanan insanların millet fikrinden uzaklaşacağı, milliyetçiliğin sahip olduğu önemi kaybedeceği düşüncesi hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. Aynı zamanda, insanlık var oldukça her zaman üretim ilişkileri de olacaktır. Üretim ilişkilerinin olduğu yerde ise insanlar arasında bazı farklılıkların olması kaçınılmazdır. Bu farklar da beraberinde yine sınıfları getirmektedir (Saydam, 2015). Marksizm-Leninizm ideolojisinde sınıflar arası çatışmalara gerektiğinden fazla önem verildiği gibi milletler arası çatışmalara da çok az önem verilmiştir. Ancak, dünya tarihini değiştiren olaylar sınıflar arası çatışmalardan daha çok

milletler arasında süren mücadeleler olmuştur. Sınıflar arası çatışmalar tarihte gerçekleşmiş olsa da belli zamana ve Mekâna mahsus olarak kalmıştır (Saydam, 2015).

Lenin, Marks'ın çalışmalarına önemli katkılarda bulunmuştur. 1902 yılında yazdığı kitapta, komünist siyasi ideolojisinin esasları hakkında Marks'ın herhangi yaklaşımının bulunmadığını vurgulamıştı. Aynı zamanda, Lenin devletin yönetimini tamamen partinin eline almış, Stalin döneminde bu tutum 'Parti ve Devlet Birdir' sloganıyla ifade edilmişti. Lenin, emperyalizm kavramını kendi ideolojisi bağlamında açıklamıştır. Eğer kapitalist sistem ekonomiye hâkim olursa, ellerindeki sermayeni devamlı artırmak zorunda olan ülkeler, belli bir süre sonra emperyalist politikalar takip etmek zorunda kalacaktır. Çünkü Lenin'e göre, milli ekonomilerde devamlı olarak sermaye elde etmek ve eldeki sermayeyi sonsuz büyütmek mümkün değildir (Morgan, 2015).

Sovyet ideolojisi toplumu dönüştürmek için tüm yolları denemiştir. Öncelikle eğitim konusuna önem vermiş, farklı yaş grupları için teşkilatlar kurulmuştur. Bu teşkilatlara örnek olarak, Oktyabryat, Pioner, Komsomol teşkilatlarını göstermek mümkündür. Eğitim süreci için yazılmış tüm kitapların Marksist-Leninist ideolojiye uygunluğu kontrol edilmekteydi. Gereken kriterleri karşılamayan kitaplar yeniden yazılmalıydı. Derslerde öğretmenlerin kendi düşüncelerini sunması hoş görülmemekteydi. Hatta eleştiriler kapitalizm hakkında olsa bile buna izin verilmiyordu. Bunun sebebi, yönetime göre gereken eleştirilerin Engels, Marks, Lenin ve Stalin tarafından yapılmış olmasıydı (Özdemir, 2018).

Hayek çalışmalarında, Marksist-Leninist ideolojide olduğu gibi ekonomiye devletin müdahale etmesinin yanlış sonuçlara götüreceğini vurgulamıştır. Aynı zamanda, böyle bir yaklaşım devleti totalitarizme götürebilir. Hayek'e göre ekonomik alanda bir sıra karışık işlemler kendiliğinden doğal şekilde gerçekleşmektedir. Ancak devletin planlama kurumunun bu olaylara karışması, işleri doğal seyrinden çıkarmış olacak ve keyfi kararlar alınmasının yolunu açacaktır. Kendiliğinden gerçekleşen doğal dengenin insanlar tarafından bilinçli şekilde işlenmesi mümkün değildir ve bu gidişat belli kesimlerin zorbalığa maruz kalmasına sebep olacaktır. Hayek, 1944 senesinde yazmış olduğu '*Kölelik Yolu*' kitabında planlamanın başlıca amacının sosyal eşitlik olmasına rağmen, hedefinin çok uzağında kaldığını, otoriterliğe dönüşerek topluma zarar verdiğinin altını çizmiştir (Toprak & Tok, 2013). Hayek, sosyalizmle ilgili başlıca eleştirilerinde insanların bir tercihde bulunurken bağımsız olması gerektiğini vurgulamıştır. Diğer bir önemli konu ise insanların mülkiyet haklarına sahip olmasıdır. Eğer devlet bazı konularda sınırlandırılmazsa, bireylerin hak ve özgürlüklerinin korunması mümkünsüz hale gelir (Yolal, 2018).

Mekân Kavramı

Mekân, tarih boyunca iktidarların kendi ihtiyaçlarını gösterme aracı olmuştur. Ancak Aydınlanma dönemi sonrasında ideolojilerin ortaya çıkmasıyla iktidarla Mekân arasındaki ilişki daha da güçlenmiştir. Özellikle 20. asırda ideolojiler arasındaki savaş ve rekabet hız kazanınca, Mekânsal değişim de yeni bir boyut kazanmıştı. İktidarlar inşa ettikleri önemli binalar, heykeller, anıtlar ve diğer yapılarla vatandaşlarını ideolojik kuşatma altına alarak kendi inançları doğrultusunda toplumu inşa etme çabasına girmiştir. Resmi ideolojisi olan Sovyetler, kendi ideolojisi doğrultusunda Mekânı inşa eden ülkeler arasında ilk başlarda yer almaktaydı. Sovyetler döneminden kalma konutlar, heykel ve anıtlarla post sovyet ülkelerde halen karşılaşmak mümkündür. Nitekim iktidar mimariyi ideolojinin aracı olarak kullanmış, fiziksel değişimin yanında zihinsel dönüşümü de gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. Mekânı ihya eden

mimari ve zihinsel değişime can atan ideoloji arasındaki ortak nokta, her ikisinin dış dünyayı belli bir düzene kavuşturmak, belli bir düzeni sağlamaktır.

Mekân kavramının siyaset biliminde önemli bir yeri vardır. Kavram, Arapçadan geçmiş olup, anlamı uzay, varlığın bir yerde olmasıdır. Siyaset biliminde toplumsal olgular açıklanırken Mekân kavramına ihtiyaç duyulmaktadır. İktidarlarla ilgili okumalar da Mekân kavramından soyutlanmış şekilde yapılırsa, gerçek olgulardan uzak sonuçlar ortaya çıkacaktır. Bu nedenle siyasal, ekonomik, kültürel analizlerde Mekân kavramı göz önünde bulundurulmalı, değerlendirmelere dahil edilmelidir (Demir, 2020). Lefebvre mekânın üç boyutu olduğunu ileri sürmüştür. Algılanan, tasarlanan ve yaşanan boyutlarıyla Mekân durağan bir karaktere sahip değildir ve bu boyutlar arasındaki ilişkiler de zamanla değişime uğramaktadır. Düşünür, anılan üç boyutun Mekânsal pratik, Mekân temsilleri ve temsil Mekânları şeklinde kavramsallaşarak tezahür ettiğini söylemiştir (Lefebvre, 2014). Lefebvre, toplumla ilgili konularda kavramın sahip olduğu değeri göstermek için ‘*Mekânın Üretimi*’ isimli kitabında Mekânı toplumsal morfoloji olarak nitelemiştir (Lefebvre, 2014). Düşünür, aynı zamanda tüm söylemlerin Mekânla bağlantılı ve Mekânı dikkate alarak üretilmesi gerektiğinin önemini vurgulamıştır. Mekân olgusunu açıklayamayan hiçbir söylem bu bağlamda anlamlı değildir (Lefebvre, 2014).

Mekânı farklı açılardan değerlendirerek tasnif etmek mümkündür. Bazı Mekânlar insanları daha hareketli, hızlı olmaya iterken diğeri ise insanı daha çok durmaya yahut yavaş hareket etmeye teşvik etmektedir. Bu bakımdan Mekânları durağan ve dinamik olarak iki kısma ayırmak mümkündür. Dinamik Mekânlara cadde ve sokaklar, durağan, statik Mekânlara ise kent meydanları en iyi örnektir. Caddeler durmaktan çok harekete elverişliken, meydanlar ise insanların durarak yahut yavaş hareket ederek seyretmesi için uygundur.

Mekân ve İdeoloji İlişkisi

Mekân, dünya tarihinde her zaman iktidarların inançları, kültürleri doğrultusunda şekillenmiştir. Ancak 20. asırda ideolojiler arasındaki savaş hız kazanınca ideolojinin Mekândaki görünürlüğü de artmıştır. Mekânsal değişimin gerçekleşmesinde ideolojilerin rolü hakkında Kojeve önemli çalışmalar yapmıştır. Kojeve’ye göre statik bir Mekânda iktidarın olması ve varlığını devam ettirmesi mümkün değildir. İktidarlar için Mekânın değiştirilmesi, dönüştürülmesi önemli olup, hatta Mekânsal değişimi gerçekleştirebilenlerin iktidar olduğu, Kojeve’nin bulguları arasındadır. Düşünür bu olgunun sadece otoriter ülkelerde değil, demokratik ülkelerde de aynı olduğunu vurgulamıştır. Otoriter ülkelerden farklı olarak demokratik ülkelerde iktidar halka ait gibi görünse de Mekânın dönüştürülmesi iktidara gelen partinin ideolojisi bağlamında gerçekleşmektedir. Her iktidar kendi Mekânlarını inşa etmekte ve oluşturmaktadır (Kojeve, 2007).

Harvey’e göre ideolojilerin Mekânda bu kadar belirgin olmalarının, kendilerini göstermelerinin sebebi modernizmin sonucudur. Modernizm akımıyla insanlar duygularını dış dünyada gerçekleştirme, iç dünyalarındaki olayları dışa taşıma işlemini gerçekleştirme eğiliminde olmuştur. Toplumun içinde var olan etkin bir güce tabi olma, boyun eğme hissini kullanan iktidarlar ihtiyaçlı yapılarla toplumu etkilemektedirler (Harvey & Savran, 2006).

Başkentler, Meydanlar, Heykeller

Yirminci asırda imparatorluklar ulus devletlere dönüştükçe ulus devletlerin sayısı da hızla arttı. Bu süreçte başkentlerin sayısında da artış oldu ve başkentler ideolojiler doğrultusunda planlama disiplini içerisinde inşa edilmeye başlandı (Tankut, 1993). Başkentlerin belirlenmesi

yahut bir kentten başka bir kente değiştirilmesi politik bir eylem olarak değerlendirilmekteydi. Yeni başkent yeni kurulmuş devletin siyasal simgesi olarak görülür, iktidar toplumu bu simge etrafında toplamaya, uluslaşma ve modernleşme hedeflerine ulaşmaya çalışır (Tankut, 1993).

Kent meydanları kentlerin en önemli mekânlarındandır. Meydanlar toplumla ilişkisinden dolayı politik ve ekonomik etkiye sahiptir. Geçmişteki değerini kaybetse de belli ölçüde politik etkisi olmakla beraber, meydanlar bugün daha çok alışveriş Mekânlarına ev sahipliği yapması sebebiyle ekonomik etkiye sahiptir (Akman, 2020). Gerçekleşen bir sıra devrimler sonucunda meydanlar eski işlevini kaybetmiş, meydanlarda bugün mitingler ve bazı olayların kutlamaları yapılmaktadır (Akman, 2020). Meydanların, anayasanın temeli olduğunu ileri süren Rousseau, iktidar olmak isteyen güçlerin meydanlarda halkın güvenini kazanması gerektiğini, halktan berat almasının önemini vurgulamıştır (Ulutaş, 2019).

Sanat eserleri, özellikle heykeller, tarihin her döneminde iktidarlar tarafından kullanılsa da 20. asırda en etkili propaganda aracına çevrilmiştir (Satir, 2018). Her iktidar kendi sanatını, heykellerini inşa etmiş ve Mekânı kendi inancı doğrultusunda düzenlemiştir. Her iktidar, kendinden öncekileri unutturmak için, önceki iktidara ait her türlü izi, sanat eserlerini, heykelleri ortadan kaldırmakla yükümlü olmuştur. Bunun örneklerinden birisi Lenin'in Çarlık Rusyası'na ait heykel ve anıtları ülkenin her tarafında yok edilmesi yönünde karar vermesidir (Satir, 2018). Çar Rusyası'nın izlerini silmekle birlikte, Lenin Pravda Gazetesi'nde Sovyetler'in kendi ideolojisini yansıtan heykel ve anıtları inşa etme planını yayınlamıştı. Eski heykeller yıkılırken yerlerine sosyalistlerin heykelleri dikilmekteydi (Clark, 2017). İdeolojik ülkelerde eğitime önem verilmekle birlikte Sovyetlerin ilk yıllarında okuma yazma oranının düşük olması sebebiyle heykel ve anıtlar üzerinden topluma mesaj vermek daha kolay olmuştur (Kruk, 2008).

Sovyet İdeolojisinin Mekâna Yansıması

Lenin'in çabaları sonucunda 1922 senesinde Kafkas cumhuriyetleri, Ukrayna, Belarus, Türkistan ve Baltık ülkelerini birleştiren Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği kuruldu (Mustafalı, 2019). Birlik kurulduktan sonra yöneticiler kendi ideolojileri doğrultusunda toplumu inşa etmeyi amaçladı. Onların karşısındaki önemli problemlerden birisi çarlık döneminden kalan milliyetler problemi idi (Kakıncı, 2003). Başlangıçta halkların bir sıra özgürlükleri olacağı mesajı verilse de, daha sonra Marksizm-Leninizm ideolojisini toplumda hâkim kılmak için diğer tüm değerlere karşı ağır baskı uyguladılar (Cagnat et al., 1992). Örneğin, Sovyetler kurulduktan bir süre sonra Ruslaştırma politikaları takip etmeye başladılar. Bu politikanın önemli adımlarından birisi Rus dilinin Sovyet halkları arasında yaygın olmasını sağlamaktı. Bu amaçla yerel diller ağır eleştirilere maruz kalırken Rus dili ise topluma bilimin dili olarak lanse edilmekteydi (Mustafalı, 2019).

Göç politikaları Sovyetlerin, ideolojisini topluma empoze etme araçlarından birisi idi. Rus olmayan halklara tatbik edilen bu politika sonucunda ulus olma düşünceleri darbe aldığı gibi Türk dilli halkların yaşadığı bölgelerde demografik yapıda ciddi değişimler oluşmaktaydı. Tehcir edilen halklar başka bölgelerde yaşamaya mahkûm edildiği için aynı zamanda kültür erozyonuna maruz kalıyorlardı. Göçün, tehcir edilen halklar üzerinde bir diğer etkisi gittikleri yerde sadece Rus dilinde iletişim kurabildikleri için zamanla Ruslaştıkları gerçeğidir. Bu halklar, bugün de kendi ana dillerini konuşmayı bilmiyor, kendilerini Rus milletine daha yakın olarak görmektedirler (Mustafalı, 2019).

Sovyetler döneminden önce hem göçebe kültürünün, hem dinin etkisiyle kadınlar toplum hayatında çok etkili değildiler. Sovyetler, kadınların eğitim alması ve iş hayatında aktif olması için büyük çabalar gösterdi. Bunun sebeplerinden birisi iş gücü ihtiyacı olsa da diğer önemli sebebi kadınların evde kalarak çocuklarını kendi kültürü çerçevesinde büyütmesinin karşısını almakti (Mustafali, 2019). Sovyet ideolojisini topluma empoze etmenin karşısındaki en büyük engellerden birisi din olmuştur. Bu sebepten Lenin din aleyhine propagandaya önem vermiş, tiyatro ve sinemalar bu amaçla kullanılmıştır. Ayrıca, sinema Sovyet yönetimi tarafından en etkili araç olarak görülmüş, sadece patika yolları olan üçra köylere bile götürülmekteydi. Ayda bir defa gösterilen bu filmlerde duygusal konular işleniyor, işçiler övülürken Sovyet ideolojisi de zihinlere kazınıyordu. Yaratılan çok sayıda sanat ve kültür merkezleri de aynı amaçları taşımaktaydı (Mustafali, 2019).

Konutlardaki Değişim

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulduğu tarihten itibaren Bakü'yü yeniden kurma çalışmaları başlamıştır. Bu zaman yeni konutlar inşa edilmiş, yeşil alanların sayısı artırılmıştır. Sovyet Devleti, işçi devleti olduğu için ilk önce işçiler evle temin edilmiş, petrol çalışanları diğer işçiler arasında önceliğe sahip olmuştur. Bu çalışmaların kapsamlı şekilde yürütüldüğünü vurgulamak gerekiyor. Bu sebeple de Sovyetler Birliği yönetimi en yetenekli mimarlarını Bakü'ye göndermişti. Aleksey Viktoroviç Şusev, Prof. Alexander Platonoviç İvanitski, Alexander ve Viktor Vesnin kardeşleri, Vladimir Nikolayeviç Semyonov gibi yetenekli mimarlar Bakü'ye gönderilen mimarlar arasındaydı (Gasızmzade et al., 2013).

Sovyetler yönetimi, toplumu aynı ideoloji etrafında toplayabilmek için yaşam alanlarını da birleştirmeye çalışmıştır. Bu komün tipi evler insanları ortak mülkiyet üzerinden bir arada tutmaktaydı. Bu tip evler Bakü'de 1920 senesinden itibaren inşa edilmiş, daha sonraki senelerde ise yaygın olarak kullanılmıştır. Komün tipi evlerde her dairenin kendisine mahsus banyosu ve mutfakı olmuyordu. Hem mutfak hem banyo koridorda konumlandırılıyor, farklı aileler tarafından kullanılıyordu. Ancak daha sonra inşa edilmiş dairelerde banyo ve mutfak olmuştur. Bekar ve evli insanlar için tahsis edilen binalar farklı olmaktaydı. Bekar olan, yalnız yaşayan insanlar için inşa edilen binalar tek odalı olup alanı küçük olmaktaydı. Bu binalarda banyolar her katta bir adet olup genel kullanıma açıktı. Sosyalleşmenin gerçekleşmesi için bu binalarda kütüphaneler, sosyal kulüpler vardı ve insanların bir araya gelmesine hizmet etmekteydi (Aliyev, 2013).

Dini Yapıların Durumu

Sovyetler Birliği içinde en büyük dini topluluk Ortodoks Hristiyanlar, daha sonra ise Müslümanlar idi. Müslümanlar birlik içerisinde büyük bir coğrafyaya dağılmış durumdaydılar. Bolşeviklerin iktidara gelişinden sonra dinler ideolojinin en büyük düşmanı ilan edildi. 1918 senesinin 10 Temmuz'unda her türlü dini faaliyetler, dini bayramların kutlanması, dini kitapların basılması, din okulları yasaklandı. Anayasanın 65. Maddesiyle din yasaklandıktan sonra dindarlara karşı büyük bir baskı başladı ve bütün haklarına el konuldu. 1936 senesinde değişiklik yapılarak din anayasadan çıkarıldı ve anayasanın 124. Maddesiyle vatandaşlara din aleyhine propaganda yürütme özgürlüğü verildi (Turkey, 1995).

Azerbaycan dâhil Sovyetler'in her yerinde devlet dine ait Mekânlara el koydu ve kendi amaçları doğrultusunda kullanmaya başladı. Kapatılan camiler kolhoz binalarına, medeniyet evlerine, kulüplere, hububat anbarlarına dönüştürüldü. Bazı camiler ise yıkılarak malzemeleri

diğer yapıların inşasında kullanılmaktaydı. Örnek olarak Şamahı şehrindeki yıkılmış 13 camiyi göstermek mümkündür. 13 caminin malzemeleriyle devlet yeni bir tiyatro inşa etmiştir (Turkey, 1995). Sovyet ideolojisinin etkisiyle Bakü'de dini yapıların değişimine örnek olarak Şirvanşahlar sarayının iki adet mescidini göstermek mümkündür. Bu mescitler 'Dinsizlik Müzesi'ne dönüştürülmüş, Gence'deki 'Şah Abbas Mescidi' de aynı akibete uğramıştır. 'Dinsizlik Müzesi'ne dönüştürülen camilerin yanında dinsizlik kursları da teşkil edilerek çocukların ateist terbiye alması için titiz bir süreç takip edilmiştir (Günay, Ahmet ve d. (1995), 'I. Din Şurası', Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları).

Devlet, İkinci Dünya Savaşı'nda bazı camilerin açılmasına izin verse de ziyaretçileri izlemiş, baskılara maruz bırakmıştır. Bakü'deki Tezepir ve Ejderbey camileriyle ilgili konular devamlı olarak Moskova'ya rapor edilmiştir. Sovyetler'in Azerbaycan'da Dini İşler Müvekkili olarak görev yapan B. Şahbazbeyov, 1945 senesinde Moskova'ya gönderdiği raporda çocuk bahçesi, kolhoz binası, sinema olarak kullanılan camilerin 171, depo, idman merkezi olarak kullanılan camilerin 577, kullanılmayan camilerin 122, yıkılmış camilerin 27 adet olduğunu vurgulamıştır. Dini yapılarla ilgili devlet sert tedbirler almış, aynı zamanda okullarda da dine karşı propaganda devam etmiştir. Azerbaycan ve diğer Sovyet cumhuriyetlerinde 1959 senesinden itibaren 'İlmi Ateizm' ders olarak okutulmuştur (Günay, Ahmet ve d. (1995), 'I. Din Şurası', Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları).

Sosyal Kulüpler, Kütüphaneler, Okullar

Sovyetler öncesinde Azerbaycan'da okuryazarlık oranı düşük olmuştur. Sovyetler'in Azerbaycan'ı işgali sonrasında eğitim konusuna çok dikkat gösterilmiş, okuryazarlık oranında da hızlı bir yükseliş gerçekleşmiştir. Bu konuda başlıca amaç Sovyet ideolojisinin topluma empoze edilmesi olmuştur. Sovyetler'in Azerbaycan'ı işgal ettiği ilk yıllardan itibaren kütüphane ve sosyal kulüplerin sayısı hızla artmıştır. Örnek olarak 1920 senesinde Azerbaycan'da kütüphane sayısı 61, sosyal kulüp sayısı 107 idi. 20 yıl sonra ise kütüphanelerin sayısı 1389'a, sosyal kulüplerin sayısı ise 1633'e ulaştı. Sovyetler döneminde Bakü'de kurulmuş büyük kütüphanelere, 1922 senesinde kurulup 1923 senesinden itibaren faaliyet gösteren Fethali Ahundov Kütüphanesi'ni, 1928 senesinde kurulan Cafer Cabbarlı Kütüphanesi'ni, 1965 senesinde kurulan Firudin Köçerli Çocuk Kütüphanesi'ni örnek göstermek mümkündür.

Kitap basımı da benzer şekilde artmıştı. 1926 senesinde Azerbaycan'daki kütüphanelerde kitap sayısı 83361, 1945 senesinde 678.115 olmuştur. Okulların sayısı 1920 senesinde 965, 1940 senesinde ise 4436 olmuştur. Buna paralel olarak öğrencilerin sayısı da 79.400'den 695.000'e yükselmişti. Ciddi çalışmaların sonucu olarak okur yazar oranı iki defadan fazla arttı. 1926 senesinde nüfusun %25'i, 7 sene sonra ise %50'den fazlası okur yazardı (https://www.azerbaijans.com/content_161_tr.html).

Heykeller ve Anıtlar

Sovyetler döneminde propagandanın en önemli araçlarından birisi heykeller ve anıtlar olmuştur. Sovyet ideolojisinin kurucu isimlerine ve yönetimde olan kişilere heykeller inşa edilmiştir. Azerbaycan'ın tarihi şahsiyetleri de Sovyet ideolojisine göre değerlendirilmiş, bazı kişiler ağır eleştirilere maruz kalmış, bazılarını ise yönetim takdir ederek heykel ve büstlerini yaptırmıştır. Özellikle din aleyhine düşünceleriyle öne çıkan Fethali Ahundov takdir gören ve heykeli yapılanlardan olmuştur. Heykel, Rus heykeltıraş Sabsay tarafından yapılmıştır (Algar,

1989). Sovyet döneminde Bakü’de en görünür heykellerden birisi Kirov’un heykeli olmuştur. Kirov, 1921 senesinde Azerbaycan Komünist Parti’nin Birinci Sekreteri seçilmişti. 1925 senesine kadar bu görevi yürütmüş, 1934 senesinde ise kendi partisi tarafından ölüme mahkum edilmişti. Kirov için inşa edilmiş tunçtan dökülmüş heykel Bakü’de Dağüstü Park isimli yerdeydi (Seyidehmedli, 2018).

Sovyet ideolojik propagandasının önemli yansımalarından olan Bakü’deki bir diğer heykel, Ekim Devrimi şerefine inşa edilen Lenin heykeli olmuştur. 1954 senesinde inşa edilen heykelin yüksekliği 11 metre olup Celal Karyağdı tarafından yapılmıştır (Seyidehmedli, 2018).

Bakü’deki Sovyet anıtları içerisinde en önemli olanı 26 Bakü Komiseri anıtıdır. Bakü’de iktidarı korumak için ihtiyaçları olan yardım gönderilmediği için hem iktidarı, hem hayatlarını kaybeden komiserler daha sonra propaganda malzemesine dönüşmüştür. Kamusal hayatın her alanına inşa edilen Lenin ve Stalin’in heykelleri ve büstleriyle mukayesede bu anıt halkı daha çok etkilemiştir. Kafkasya’ya Komünist sistemi kurmak için gelen 26 genç bolşevikin hayatını kaybetmesi sebebiyle daha sonraki dönemlerde anılarına eserler, şiirler, şarkılar yazılmıştır. Anıt sadece Azerbaycan’da değil, diğer Sovyet ülkelerinde de popüler olmuş, tüm Sovyet Mekânında birçok semtlere, meydanlara, gemilere, fabrikalara, metro istasyonlarına, sokaklara onların ismi verilmiştir. Sovyetler’in her tarafından farklı konumlarda ve yaşlarda olan birçok insan anıtı ziyarete gelerek komünizme sadakat sözü vermektedir. Yeni evlenen çiftler de buranın kendilerine şans getireceğini düşünmekteydi. Sovyetler’in ibadethanesi, tapınağı, mukaddes Mekânı haline gelen anıt 1989 senesinde Sovyetler Birliği çöküşe başlayınca Azerbaycanlılar tarafından parçalanmaya başladı ve bağımsızlık döneminde kaldırıldı (Kinzer, 2020).

Sovyet yönetimi ideolojik çalışmalarında kadınlara önemli yer ayırmıştır. Sovyetler öncesi hem Azerbaycan, hem de diğer doğu toplumlarında kadınlar toplum hayatında önemli rol oynamamakta idi. Kadınlar genel olarak çalışmıyor, çocukları büyütmek için zaman harcıyordu. İşçi devleti olan SSCB bu durumu hızlı şekilde değiştirerek kadınlar için birçok iş imkânı oluşturdu ve kadınların emeğinden yararlanmaya başladı. Kadının Sovyet ideolojisi doğrultusunda kullanılabilmesi için kültürel konular eleştirildi ve kadının özgür kılınmasıyla ilgili propaganda yürütüldü. Kadının peçeyi çıkarması, aile etkisinden çıkması, eğitim ve üretim faaliyetlerinde aktif rol alması Sovyetler için kadın konusunda öncelikli meselelerden olmuştur. Bu ideolojik propagandaya hizmet eden heykellerden birisi Bakü’deki ‘Azad Kadın’ heykelidir. Heykelin açılışı 1960 senesinde 30 Nisan’da yapılmıştır. Bu heykel, kadınların Sovyetler öncesinde ağır toplumsal baskıya maruz kalmasının son bulmasının, kadını tüm prangalardan kurtarmanın, özgürleştirmenin simgesi haline gelmişti. Heykel, yüksekliği on metre olan kaidenin üzerine yerleştirilmiş, kendi yüksekliği 2 metre olarak inşa edilmiştir. Cafer Cabbarlı’nın ‘Sevil’ isimli oyunu bu heykel için ilham veren eser olmuştur. Heykeltıraş Fuad Abdurrahmanov’un yapmış olduğu heykelde kadın çarşafını çıkarmaktadır. Heykel ismini de simgelemiş olduğu kadının özgürlüğünden almıştır (Onuş, 2018). Sovyetler öncesinde de çarşafı ile ilgili bir sıra müzakereler gerçekleşmiştir. Modernleşme için giyim tarzının da modernleşmesi gerektiğini söyleyenler kadınların da eski giyim kuşam tarzından vazgeçmesi gerektiğini ileri sürmüştüler. Azerbaycan Komsomol Teşkilatı üyesi olan Sarah Halilova çarşafını çıkardığı için babası tarafından katledilmişti. Konunun aktüel olduğu Azerbaycan’da Sovyetler kadını aile baskısından kurtardıklarını, bir sıra özgürlüklerini iade ettiklerini hem medyada yürüttükleri propagandayla, hem de heykeller vasıtasıyla devamlı göz önünde tutmaktaydılar (http://www.window2baku.com/Monuments/mn_osvobojenje.htm).

Azadlık Meydanı ve Hükümet Evi

Bakü'nün merkezinde bulunan Azadlık Meydanı, Hazar Denizi'nin sahilindedir. Eskiden ismi Lenin Meydanı olan bu Mekânda Lenin'in heykeli inşa edilmişti. Azerbaycan'ın Sovyetler'den bağımsızlığını kazandığı yıllarda bu Mekân birçok mücadeleye tanık olmuştur. Bu nedenle Sovyetler'den kalma heykel kaldırıldığı gibi meydanın ismi de değiştirilmiştir. Azerbaycan'da 2008 senesinde yapılan askeri geçit töreninin burada yapılması da meydanın bağımsızlık mücadelesindeki önemini göstermektedir (https://tr.wikipedia.org/wiki/Azadl%C4%B1k_Meydan%C4%B1).

Meydan Hükümet Evi'nin inşası tamamlandıktan sonra 1960-70'li senelerde onun karşısında düzenlenmiştir. Alanının büyüklüğüne göre Sovyetler Birliği'nin en büyük meydanı olmuştur (https://az.wikipedia.org/wiki/H%C3%B6kum%C9%99t_Evi).

Hükümet Evi, Bakü'de yönetim çalışanları için inşa edilmişti. 1952 senesinde inşaatı tamamlanan bina Lev Rudnev ve Vladimir Munts'un projesi idi. İnşa edilen bu bina ile devlet hem Sovyetler'in gücü ve ihtişamını göstermek, hem de devletin büyük bir geleceği olduğunu simgelemeyi hedefliyordu (https://az.wikipedia.org/wiki/H%C3%B6kum%C9%99t_Evi). Binanın inşasına 1934 senesinde başlansa da bir sıra aksamalar sebebiyle tamamlanması uzun sürdü. Özellikle İkinci Dünya Savaşı aksamaların ana nedeni olsa da, savaşın zaferle sonuçlanmasıyla çalışmalar hızlı şekilde devam etti. Yapının inşa edildiği alanın ölçüsü 6 ha'dan fazlaydı. 13 katlı olacak şekilde planlansa da binaya millilik katmak için daha sonra üç adet kemer ilave edildi ve son üç kat yapılmadı (https://az.wikipedia.org/wiki/H%C3%B6kum%C9%99t_Evi).

Azerbaycanlı iki mimar Sadıkov ve Dadaşov bu binanın projesiyle ilgili musabakaya katılsalar da projeleri birinciliği kazanmayıp ikinci olmuştu. Jüri ikinci olmalarının nedenini, onların projesinin sosyalist mimariye yeni tarzlar kazandırma amacına uygun olmamasına bağladı. Sadıkov ve Dadaşov'un projesinde daha çok dini yapılarda karşılaştığımız tarzlar kendini göstermekteydi. Sovyet yönetimi ise onların dâhil ettiği arkaik görünüm veren motifleri değil, ideolojik ve sanatsal olarak farklı bir tarzın kendini göstermesini istiyordu (Kamberov, 2016).

SONUÇ

Bu çalışma Sovyet ideolojisi ve mekân ilişkisinin daha iyi anlaşılmasına, Sovyet ideolojisinin Bakü kenti örneği üzerinden somut yansımasının ortaya çıkarılmasına, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlık öncesi tarihindeki ideolojik etkileri öğrenmekle, bugünkü siyasal ve toplumsal durumunu daha iyi anlamaya hizmet etmektedir.

Çalışmada 'İdeoloji' kavramının tarihsel süreçte birçok düşünürün eleştirisine maruz kalması, siyaset biliminde en muğlak kavramlardan birine dönüşmesi incelenmiştir. Aynı zamanda Mekân kavramının siyaset biliminde önemli bir yere sahip olması ve iktidarla arasında güçlü bir ilişkinin mevcudiyeti vurgulanmıştır. Sovyetler Birliği resmi ideolojisi olan bir devlet olarak bütün vasıtaları, kendi ideolojisini topluma empoze etmek için kullanmıştır. Sosyalist ideoloji ise Sovyetler Birliği'nin Marksist-Leninist ideolojini kabul etmesiyle tarihte ilk defa bir devletin resmi ideolojisi haline gelmiştir.

Literatür taraması yapılarak yürütülen çalışma Sovyet yönetiminin, kendi ideolojisini topluma benimsetmesi için Mekânsal alanda köklü bir değişimi gerçekleştirdiğini göstermektedir. Bu değişim, insanların yaşadıkları evleri, konutları ciddi biçimde etkilediği gibi,

aynı zamanda kamusal alanı da tamamen değiştirmiştir. Geçmiş iktidarlara ait izler tamamen ortadan kaldırıldığı gibi dini yapılar da yok edilmiş veya başka amaçlar için kullanıma uygun hale getirilmiştir. Aynı zamanda farklı Mekânlara yerleştirilen, inşa edilen heykeller, büstler, anıtlar Sovyet ideolojisinin sürekli propaganda yapan aygıtları haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

- Akman, K. (2020). Kent meydanlarının önemi ve değişen işlevi. *Akademik Düşünce Dergisi*, 1, 17–33.
- Algar, Hamid. (1989). Miraz Fethali Ahundzade. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 2, s.186). İstanbul.
- Aliyev, E. (2013). *Konstruktivizm Dövrü, 20. Esrin 1920-1930. İllerinin Bakı Memarlığı (Konstruktivizm Devri, 20. yüzyıl 1920-1930'lu Yıllarında Bakü Mimarlığı)*. Şerg-Gerb.
- Azadlık Meydanı. https://tr.wikipedia.org/wiki/Azadlık_Meydanı, Erişim tarihi: 20.09.2020
- Bulut, Y. (2011). İdeolojinin tarihçesi. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(26), 183–206.
- Cagnat, R., Jan, M., Akbulut, E., & Sensilay, T. A. (1992). *İmparatorluklar Beşiği, SSCB, Çin ve İslam'ın Arasında Orta Asya'nın Yazgısı*. Alan.
- Clark, T. (2017). *Sanat ve Propaganda: Kitle Kültürü Çağında Politik İmge*. Ayrıntı.
- Demir, T. (2020). Jeopolitikte mekân kavramı. *Avrasya Terim Dergisi*. <https://doi.org/10.31451/ejatd.645545>
- Eagleton, T. (1996). *İdeoloji* (Ö. M. Çev.). Ayrıntı.
- Gasımlı, E., Dadaşova, S. & Mammedov, F. (2013). *Bakı Tarixin Sehifeleri (Bakü Tarihin Sayfaları)*. Şerg-Gerb.
- Harvey, D. & Savran, S. (2006). *Postmodernliğin Durumu: Kültürel Değişimin Kökenleri / The Condition of Postmodernism*. Metis.
- Hökumət Evi. https://az.wikipedia.org/wiki/Hökumət_Evi, Erişim tarihi: 20.08.2020
- Kütüphaneler. https://www.azerbaijans.com/content_161_tr.html, Erişim tarihi: 20.08.2020
- Kakıncı, H. (2003). *Sultangaliyev ve Milli Komünizm*. Bulut.
- Kamberov, A. (2016). *Bir Kamusal Açık Alan Olarak Meydan Kullanımını Etkileyen Kararların Kullanıcılar Tarafından Değerlendirilmesi: Bakü Azadlık Meydanı Örneği*. Yüksek lisans tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi.
- Kazancı, M. (2012). Althusser, ideoloji ve ideolojiyle ilgili son söz. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi / Istanbul University Faculty of Communication Journal*, 24. <https://doi.org/10.17064/iüifhd.16334>
- Kinzer, S. (2020). The fallen commissars of 1918, now fallen idols. <https://www.nytimes.com/1997/09/09/world/the-fallen-commissars-of-1918-now-fallen-idols.html>
- Kojève, A. (2007). *Otorite Kavramı / La notion de l'autorité* (M. Erşen, Çev.), Bağlam.

- Kruk, S. (2008). Semiotics of visual iconicity in leninist 'monumental' propaganda. *Visual Communication*, 7(1), 27–56. <https://doi.org/10.1177/1470357207084864>
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın Üretimi* (Işık Ergüden, Çev.). Sel. İstanbul.
- Macit, M. H. (2015). İdeoloji üzerine felsefi bir değerlendirme. *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 0(26), 29. <https://doi.org/10.20981/kuufefd.10296>
- Marx, K., Marx, K. & Engels, F. (1975). *Karl Marx, Frederick Engels: Collected Works*. International Publishers.
- Morgan, W. J. (2015). Marxism–Leninism: The Ideology of Twentieth-Century Communism. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* içinde (ss. 656–662). Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.93075-7>
- Mustafalı, C. (2019). Türk cumhuriyetlerinde Sovyet mirası ve değişimler. *Türkiye Rusya Araştırmaları Dergisi*, 1, 18–33.
- Oçak, Z. (2018). İdeoloji kavramına Marksist ve Post Marksist yaklaşımlar: Karl Marks, Antonio Gramsci ve Louis Althusser. *Dördüncü Kuvvet Uluslararası Hakemli Dergi*, 1(2), 56–74. <https://doi.org/10.33464/dorduncukuvvet.480148>
- Onuş, E. (2018). *Kıbrıs Türk Kültüründe Azerbaycan ve Azeri Türkü İmgesi*.
- Özdemir, B. (2018). Sovyetler Birliği'nde Komünist ideolojinin eğitime yansımaları: 1920'li ve 1930'lu yıllar. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 103–111. <https://doi.org/10.31454/usb.419845>
- Öztürk Aykaç, N. (2015). Yeni denetim biçimleri bağlamında ideoloji. *The Journal of Academic Social Sciences*, 14(14), 39. <https://doi.org/10.16992/ASOS.701>
- Sakli, A. R. (2019). İnsana ve topluma etkisi bakımından ideolojiyi anlamak / understanding the ideology from the perspective of human and society. *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi*, 3(1), 109–130. <https://doi.org/10.29216/ueip.527388>
- Satir, M. (2018). İdeoloji ve sanat ilişkisi bağlamında Sovyet anıtsal propagandası. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(3), 565–583.
- Saydam, A. (2015). Milliyetler problemi ve Sovyet ideolojisi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3, 177–184.
- Seyidehmedli, G. (2018). *Sovyet Döneminde Azerbaycan Heykeltıraşlığı* (Y. Koç & M. Cengiz, Eds.). Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Tankut, G. (1993). *Bir Başkentin İmarı: Ankara 1929-1939*. Anahtar Kitaplar.
- Toprak, A. O. & Tok, N. (2013). Hayek'in piyasa ideolojisi üzerine bir değerlendirme. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 42–54.
- Turkey (Ed.) (1995). *I. Din Şûrası: Tebliğ ve Müzakereleri: 1-5 Kasım 1993*. Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Ulutaş, E. (2019). İmgeden gerçekliğe: kamusal bir mekân olarak meydan. *İctimaiyat*, 3(2), 138–146. <https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.644739>

- Yiğenoğlu, K. (2018). The ideological power struggle of the 21st century: understanding the changing nature of the international system. *Awareness Dergisi*, 3(1), 51–70. <https://doi.org/10.26809/joa.2018.7>
- Yolal, M. (2018). Friedrich August von Hayek perspektifinden iktidarın gücü ve sınırları. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13(2), 119–132. <https://doi.org/10.17153/oguiibf.395090>
- Композиция Освобожденной женщине. http://www.window2baku.com/Monuments/mn_osvobozenie.htm, Erişim tarihi: 20.07.2020